

Görtzens sista dagar

Åke Abrahamsson

Efter Karl XII:s död i Norge den 30 november 1718 gjordes hans rådgivare, baron Georg Heinrich von Görtz, till syndabock för motgångarna under det stora Nordiska kriget. Hältekonungens ära och minne fick inte solkas. ”Görtzen”, däremot, var illa sedd och kunde lastas. Någon måste offras. Och vem var lämpligare än en utlänning som ansågs ha lagt sig i och ruinerat rikets affärer och till på köpet ha spelat under täcket med dess fiender?

Utan vetskap om kungens död arresterades ”holsteinaren” den 2 december i Tanum i Norge och fördes till Stockholm. Vedersakarna, lierade med Ulrika Eleonora och hennes gemål, Fredrik av Hessen, smidde under tiden sina planer. Först: var skulle han förvaras? Kungliga rådet diskuterade frågan den 11 december och fyra dagar senare meddelades, att ett rum iordningställdes i Södra stadshuset på initiativ av en av husets arkitekter, Tessin den yngre, tillika en av Görtzens hätskaste motståndare.

En politisk gökunge

Vem var han då, denne von Görtz – eller von Schlitz som han egentligen hette? Född 1668 i Franken och efter studier i Jena kom den tyske riksfriherren i unga år till det Holstein-Gottorpska hovet, där han gjorde diplomatisk karriär för att sedan bli finansansvarig och politisk ledare.

Med stor skicklighet knöt han diplomatiska kontakter och spelade ut de europeiska stormakterna mot varandra, allt för att bevara hertigdömet fortbestånd.

Georg Heinrich von Görtz. SSM.

Som tänkbar garant riktade han tidigt in sig på Sverige.

Som vänskapsgest sökte han 1713 rädda de svenska besittningarna i Tyskland, för att året därpå agera fredsmäklare mellan Ryssland och Sverige. Tanken var att arrangera ett äktenskap mellan en av tsarens döttrar och den holsteinske tronpretendenten, hertig Karl Fredrik – något som väckte ont blod hos det hesiska partiet i Stockholm. I augusti 1714 besökte von

Görtz Karl XII i Turkiet för att rättfärdiga sig. Så småningom fick han kungen på sin sida och började låna upp pengar till krigets fortsättande. För båda var det viktigt, att Sverige vann en ärofull fred.

I januari 1716 inrättades ett särskilt ämbetsverk, Upphandlingsdeputationen, som under det holsteiniske sändebudets ledning tog över hela statshushållningen.

För att bättra på finanserna lät han bli att prägla det impopulära nödmyntet – ”Goertzdalern”. Med Karl XII:s gillande struntade han i kungliga rådet och etablerade sig som vice enväldshärskare. Samtidigt intensifierade han sin utrikespolitiska verksamhet. Den främsta bedriften var att från maj till november 1718 låsa Ryssland i fredsförhandlingar och på så vis undvika ett ryskt anfall. Men tacken uteblev. På väg att avlägga rapport hos kungen tog hans fiender skadan igen.¹

I hårt fängelse

I Stockholm var man rädd att folket, i vars ögon Görtzen framstod som ansvarig för eländet, skulle ta lagen i egna händer. Överståthållaren försäkrade dock att Södra stadshuset var säkert. Det upplåtna fängelserummet låg två trappor upp i huvudbyggnaden med fönster mot Götgatan, och från ett angränsande rum mot galleriet kunde fången hållas under uppsikt. Rummen ifråga tillhörde egentligen Stadshuskällaren, vars källarmästare, Casten Standaert, även åtagit sig att sörja för den höge gästens mathållning.

Men von Görtz kände sig sviken och missnöjd. Sjuk och trött efter långa underhandlingar och resor tyckte han sig förtjäna bättre behandling. Det första han gjorde var att klaga på Standaerts mat och anhålla om att få bruka sin egen kock. En begäran som vid ett möte den 18 december avslogs av rådet och Ulrika Eleonora. Samtidigt hade han bett att få kaffe och te samt 30 st vita vaxljus från sin bostad, något som Överståthållaren redan låtit ombesörja.

Dagen därpå anmälde Överståthållaren att fången ville ha en bibel och *La Philosophie de Gassendi*. Han sade sig också behöva sitt röda pulver för magen. Den blivande drottningen lät honom få böckerna men inte pulvret. Däremot villfors hans önskan att få besök av en tysk läkare, doktor Ribben, och den tyske prästen Conradi. Trots beslutet att sätta ”holsteinaren” i ”hårt fängelse” hyste man fortfarande respekt och viss fruktan för utländsk intervention till den häktades förmån. Angeläget var därför att göra processen kort.

Ett justitiemord

På Tessin den yngres förslag tillsattes en kommission med uppgift att så snabbt som möjligt rannsaka och döma den obekväme baronen. Ärendet diskuterades i rådet den 19 december och man fann för gott, att också själva rättegången borde ske i Södra stadshuset. Kommissionens ordförande, lantmarskalken Per Ribbing, såg dock hellre att man sammanträdde ”i ett anständigt publikt rum”, t ex i Riddarhuset. Men det ansågs för riskabelt med tanke på eventuella överfall från folkets sida.

Den 16 januari 1719 inleddes rättegången i Kämnärrättens lokaler på samma våning i Södra stadshuset. Åtalspunkterna lästes upp. I sina försök 1714 att med rysk hjälp sätta Karl Fredrik på tronen hade von Görtz varit illasinnad mot Sverige. Vidare hade han väckt kungens misstro mot undersåtarna, förtalat ämbetsmännen, missbrukat sin förtroendeställning, verkställt farliga råd och förhindrat ett fredsavtal. Aktor yrkade på dödsstraff. Den tilltalade fick knappt någon tid på sig att förbereda sitt muntliga svar. Sakförare tilläts inte. Allt var uppgjort på förhand.

På grund av den åtalades sjukdom sammanträdde kommissionen nästan uteslutande i Södra stadshuset. I sitt fängelserum lät den i förväg dömda hoppet fara. På väggen skrev han: *Mors Regis, fidesque in Regem, Mors mea* – konungens död och min trohet mot konungen är orsaken till min död. Domen avkunnades

Görtzens välbesökta avrättning på galgbacken utanför Skanstull – nuvarande Hammarbyhöjden – den 19 februari 1719. Okänd konstnär. Nationalmuseum.

den 11 februari. Kommissionen fann ”skäligt och rättvist” att von Görtz skulle halshuggas och kroppen nedgrävas på galgplatsen.

Samtidigt började kommissionens upphovsman, Tessin den yngre, få kalla fötter. Att gräva ned Görtzen vid galgens fot var en ”infamie”. Det vore att beröva honom hans ”fama”, utplåna hela hans livsgärning. Så gjorde man inte mot en friherre. Det kunde skada Sverige i utlandet. Men Ulrika Eleonora var omedgörlig. Redan att överlämna honom till bödeln var en skymf, så varför bekymra sig om begravnings-sättet. Efter domen sattes den dömda under hårdare bevakning. Risken fanns att han av religiösa skäl skulle föregå rättvisan och begå självmord.²

Den 19 februari 1719 skulle domen gå i verkställighet. Vädret var kyligt och den dödsdömda hade fått tillåtelse att åka hyrvagn ut till avrättningsplatsen vid Södertull. Vagnen skramlade Götgatan fram och mycket folk var i rörelse. Över Hammarby sjös hårdfrusna is ringlade sig långa köer. Avrättningar var ett

folknöje och redan innan offret anlant fanns publik på plats. Görtzen ledsagades ur sin täckta vagn av pastorererna vid tyska församlingen, Conradi och Lütke-man, och en kammartjänare. Tillsammans sjöng man ett par psalmverser.

Sedan tog skarprättaren över. Vid sidan av galgtornet hade soldater formerat en spetsgård med korsgevä-
r. I mitten låg stupstocken och väntade. Görtzen trädde in, tog med betjäntens hjälp av sig sin nysyddasvarta klädnad och sin allongeperuk och förärade bödeln sin penningpung. Han lade sig själv ned på stocken. Ett skarpt hugg skilde huvudet från kroppen. Skådespelet var slut och folket hade fått sitt symboliska reningsoffer.³

Efteråt lades liket i en ekkista och sänktes i en färdig grav på galgbacken. Men bara för en tid. I skydd av mörkret grävde Görtzens förtrogna snart upp honom igen för en mer anständig begravning i Tyskland. Det ”Goertziske rummet”, strax norr om trapphuset på våning två trappor, blev därefter en sevärighet.